

УДК 911.3

Яценко Борис Павлович,  
доктор географічних наук, професор

Київський національний університет імені  
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна  
e-mail: boris.yatsenko@gmail.com

Чичкань Анастасія Ігорівна

Київський національний університет імені  
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна  
e-mail: Amerlin@bigmir.net

### РЕГИОН СХІДНА АЗИЯ: ГЕОПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

*Мета.* Розглянуто та досліджено геополітичні особливості регіону Східна Азія, його «центри сили» та стикові регіони, а також особливості їх взаємодій.

*Методика.* Використані методи аналізу політико-географічного країнознавства.

*Результати, наукова новизна і практична значимість.* Розглянуто регіон Східна Азія, який є одним з основних ареалів економічної активності світового господарства, з позицій аналізу «центрів сили», стикових регіонів та геополітичних розломів.

*Ключові слова:* Східноазіатський регіон, цивілізація, геополітика, економічний розвиток, економічний потенціал, «центр сили», стиковий регіон, територіальні суперечності.

УДК 911.3

Яценко Борис Павлович,  
доктор географических наук, профессор

Киевский национальный университет  
имени Тараса Шевченка, г. Киев,  
Украина  
e-mail: boris.yatsenko@gmail.com

Чичкань Анастасия Игоревна

Киевский национальный университет  
имени Тараса Шевченка, г. Киев,  
Украина  
e-mail: Amerlin@bigmir.net

### РЕГИОН ВОСТОЧНАЯ АЗИЯ: ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

*Цель.* Рассмотрено геополитические особенности региона Восточная Азия, его «центры силы» и стыковые регионы, а также особенности их взаимодействия.

*Методика.* Были использованы методы анализа политико-географического страноведения.

*Результаты, научная новизна и практическая значимость.* Был рассмотрен регион Восточная Азия, который есть одним с основных ареалов экономической активности мирового хозяйства, с позиций «центров силы», стыковых регионов и геополитических разломов.

*Ключевые слова:* Восточноазиатский регион, цивилизация, геополитика, экономическое развитие, экономический потенциал, «центр силы», стыковой регион, территориальные противоречия.

UDC 911.3

Yatsenko Boris Pavlovich,  
doctor of sciences (geography), professor

Taras Shevchenko National University of  
Kyiv, Kyiv, Ukraine  
e-mail: boris.yatsenko@gmail.com

Chychkan Anastasiia Igorivna

Taras Shevchenko National University of  
Kyiv, Kyiv, Ukraine  
e-mail: Amerlin@bigmir.net

### *EAST ASIAN REGION: GEOPOLITICAL FEATURES*

*Purpose.* Were considered the geopolitical features of East Asia region, its «centers of power» and jutting regions, as well as the features of their interaction.

*Methods.* Were used methods of analysis political geography, regional and international studies.

*Results,* scientific novelty and the practical significance. Were considered East Asia region, which is one of the main areas of economic activity of the world economy, from positions of «centers of power», jutting regions and geopolitical fault lines.

*Keywords:* East Asian region, civilization, geopolitics, economic potential, the «center of power», butt region, territorial disputes.

*Постановка проблеми та актуальність.* Східноазіатський регіон нині є одним із основних ареалів зосередження економічної активності світового господарства, де розташовані країни, які знаходяться на різних стадіях економічного розвитку. Вони є водночас одними з найдавніших цивілізацій світу. Проблеми їх взаємодії та тісного співробітництва – об'єкт досліджень багатьох науковців, особливо політико-географів і геополітиків. В 20 ст. Японія була беззаперечним лідером регіону, здобувши дивовижних успіхів у своєму розвитку, особливо після Другої світової війни, а також продемонструвавши всьому світу те, як можна в короткі терміни не тільки відновити економіку, а й прискорити темпи економічного, соціального, політичного розвитку та накласти це все на унікальне культурне підґрунтя. В останні десятиліття також Китай, за рахунок нарощування свого економічного потенціалу, змусив заговорити про себе весь світ, займає 2-ге місце в світі за розмірами ВВП. В той же час Тайвань (який КНР розглядає як частину Китаю) теж нарощує показники економічного розвитку і все більше стверджується як самодостатня потужна держава. Південна Корея – країна першої хвилі нових індустріальних країн (НІК), можна стверджувати, що багато в чому повторює успіх Японії: вона пройшла стадію індустріального розвитку та переходить до постіндустріального, використовуючи досвід високо розвинутих країн. Сьогодні ця країна займає дуже високі місця у світових рейтингах (наприклад, ІРЛП, найшвидший доступ до Інтернету, рейтинг Світового банку «Doing Business» тощо). Усю світову спільноту турбують військові та політичні виклики Північної Кореї, яка є на сьогодні «маргіналом» світового співтовариства. Питання про припинення корейського конфлікту та об'єднання по-суті двох частин єдиної держави Корея є прагненням поєднати дві частини колись єдиного народу. Монголія – аграрно-індустріальна країна, що на сьогоднішній день залишається недостатньо розвинутою, але яка має помітний ресурсний потенціал та давню історію. Поки що перелічені вище країни не являють собою певної регіональної єдності, а в їх взаємодії спостерігається складне поєднання співпраці та протистоянь, але їх економічне об'єднання (наприклад, в регіональний блок чи союз) може створити великий виклик

Заходу. Тож Україна має поруч з активізацією Євроатлантичного вибору звернути увагу і на співпрацю з країнами Східної Азії.

*Аналіз основних джерел та публікацій.* Дослідженням тематики по політико-географічній та економічній географії Східної Азії займалися: С. Хантінгтон «Зіткнення цивілізацій», Джеральд М. Майер «Основні проблеми економіки розвитку», Клауд Майер «Китай чи Японія», М. Бісон «Регіоналізм і глобалізація в Східній Азії: політика, безпека, економічний розвиток», К.Б. Пайл «Зростаюча Японія» (Japan Rising), Мацутані Акіхіко «Shrinking Population Economics. Lessons from Japan», Б.П. Яценко «Політична географія і геополітика», «Структура господарства Японії (економіко-географічне дослідження господарства постіндустріальної країни)» та ін.

*Виклад основного матеріалу:* Східна Азія – регіон складний у геополітичному контексті. Тут склалися два центри сили. Це Японія, помітна політична роль якої в світі підкріплена потужним економічним потенціалом, та Китай, країна-цивілізація, економічна та мілітарна сила якої зросла протягом останніх десятиліть. Ще дві великі геополітичні потуги дотичні до меж регіону. На півночі – це Росія – її маргінальні, ще мало освоєні території. Зі сходу – передові стратегічні форпости Сполучених Штатів Америки, представлені військовими базами, розташованими на Маріанських островах (Сайпан, Гуам), в Японії (згідно японсько-американському мирному договору), на Тайвані та Філіпінах. Віртуально регіон навпіл ділить полоса геополітичного розлому, вузловими ареалами якої є так звані «Північні території» (спірні між Японією та Росією південні Курильські острови), півострів Корея з двома ворогуючими державами, акваторії Східно-Китайського та Південно-Китайського морів, де є багато територіальних проблем, особливо проблема Тайваню (Китай вважає острів своєю територією). КНР ще має територіальні суперечки з усіма своїми сусідами, що сягають в глибоку давнину: на півдні – з Індією та В'єтнамом, на заході – з центрально-азіатськими країнами, на півночі – з Росією та Монголією. Але даному огляді ми зосередимо увагу на геополітичних реаліях лише східної частини регіону, що склалися на зламі 20-21 століть.

Японія, як «регіон сили», була або намагалася бути лідером на Далекому Сході Азії від часу буржуазної революції Мейдзі (реставрація Мейдзі, 1868р.). Ще відтоді головною тезою державотворення та формування зовнішньої політики країни була використана давня ідея «Хакко-ітті», що означає «Вісім кутів-разом» (зібрати під дахом японської імператорської династії) [7, с.11, 2, с.242]. Японська прикладна геополітика кінця 19-го – першої половини 20-го ст. теоретично обґрунтовувала експансію країни «вранішнього сонця». У своїх геополітичних доктринах, представлених працями Іккі Кіта, Танакі Гіті, Амау Уджі, Тодзьо Хідекі («Новий порядок в Східній Азії», 1938р. та «Велика Східно-Азійська сфера співпроцвітання», 1940р.), де були

обґрунтовані метрополітичні функції Японії стосовно суміжних континентальних держав. Історія свідчить, що Японія в 20 ст. активно намагалася стати геополітичним гегемоном як мінімум у своєму регіоні [10].

Утвердження впливу імперії на теренах Східної Азії супроводжувалось територіальними захопленнями. Після перемоги над Китаєм Японія захопила Тайвань (1895р.) (яку зрештою анексувала в 1910 р.); перемога над Росією (1905р.) дозволила встановити контроль над південною Маньчжурією і на додаток до Куріл отримати південний Сахалін; участь у Першій світовій війні на стороні Антанти дозволила встановити контроль над провінцією Шаньдун і отримати у володіння острови Нансей в Тихому океані (нині це території Маріанських островів, Гуам і Палау). Після поразки Японії в Другій світовій війні всі вищезазначені території було втрачено, спірними залишаються лише питання щодо островів Сенкаку з Китаєм та південних Курильських островів (Ітуруп, Кунашир, Шикотан і Зелений) – з Росією на півночі. Так звана проблема «Північних територій», якими нині володіє Росія, і досі залишається невирішеною у Японсько-російських відносинах.

Після війни згадані вище теорії старої японської геополітики були демонізовані та дезавуйовані. Пройшов час, доки, в міру відновлення економіки, теоретичні пошуки нових реалій участі країни у міжнародних відносинах стали затребуваними. Основою зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних доктрин стали ідеї про перевагу економічних інтересів над політичними (так звана «економічна дипломатія») у відповідності з інтересами японських корпоративних угруповань (кейрецу), зміцнення військово-політичного союзу Японії і США. Зрештою, сучасними темпами японської зовнішньої політики і геополітики стали ідеї «Дипломатії цінностей» та «Арки свободи та процвітання» (2006р.) [7, с.5-9]. Концепція «Арки свободи та процвітання» передбачає, що Японія готова взяти на себе роль координатора в ролі взаємодії демократичних країн Євразії від Далекого Сходу до Центральної Європи (в тому числі до України та Польщі). Правда сучасний стан зацікавленості Україною в країні сходу сонця поки-що досить низький. Але аналітики стверджують, що японські бізнесові кола готові на співпрацю з Україною, проте у них замало інформації про нашу державу та можливості зовнішньоекономічних відносин з нею.

Китай. Країна-цивілізація, яка на зламі тисячоліть відроджується як «центр геополітичної сили». Китай як держава розбудовується вже понад три тисячі років. Перші держави на Великих рівнинах в долинах та міжріччі Хуанхе та Янцзи виникли ще в середині 2-го тис. до н.е., до середини 1-го тис. до н.е. склалася етнічна спільнота китайців (хань) і була винайдена ієрогліфічна писемність. Протягом понад 2-х тисячоліть, аж до середини 19 ст. імператорські династії Китаю, що змінювали одна одну, існували і діяли в умовах стабільності, основою якої були: незмінність

території, незмінність чисельності населення (в певних інтервалах) і етнічної ідентичності, незмінність життєвих устоїв і територіально-політичних систем (ідеологія, ієрархія цінностей, основні принципи політики та суспільних відносин) [11, с.302]. Аж до 15 століття Китай був більш розвиненим в культурному відношенні і мав вищий науково-технологічний рівень, порівняно з країнами Європи того часу.

В часи найвищої величі (від другої пол. 13 ст до першої пол. 17 ст, а потім у 17-18 ст) в державі склалися уявлення про модель геополітичної будови світової системи, яка виглядала так: у центрі – Китай – «Серединна держава» (Чжунгоу), вона же «Піднебесна» (Тянька), а навколо – декілька ближніх і віддалених полів взаємодії, складених із держав різного типу, як сприймають (або не сприймають) благородні імпульси впливу «Піднебесної». З втратою економічної могутності «Серединна імперія» ослабла і протягом 19 ст була розшматована на зони впливу великих держав, а після революції 1911р. події вже на теренах молодого республіки розгорталися ще більш драматично. Після десятиліть міжусобиць, агресії Японії, зрештою, громадянської війни (по закінченню Другої світової) на материковій частині країни утвердилася комуністична Китайська народна республіка (КНР, 1949р.), а залишки військ і 2 млн. біженців буржуазної Китайської республіки відійшли на о. Тайвань. Склалася ситуація двох протиборчих китайських держав, яка існує й нині.

На зламі 20-21 ст, на думку українських науковців, КНР як велика держава-цивілізація, відроджується на основі поєднання світових досягнень і місцевих культурно-історичних традицій [2, с.239-240]. Геополітична мета цієї держави – відродження «Великого Китаю», досягнення стратегічного паритету в регіоні із США та Японією, розширення впливу в Євразії, особливо на молоді центральноазіатські країни, поступове вкорінення в маргінальних далекосхідних територіях Росії [12, с.140-143].

КНР на сьогоднішній день є державою, яка цензурує Інтернет і чітко заявляє про свою готовність стати гегемоном у всьому азіатсько-тихоокеанському регіоні. Для України ця держава може стати стратегічним партнером, проте зважати потрібно та той факт, що співпраця з такою країною у політичній та економічній сфері, виглядатиме тьмяно та нереалістично, допоки Україна не виокремиться з тіні інших пострадянських країн, вирветься з-під влади Росії. Китай, як майбутній євразійський полюс росту, може бути зацікавлений у розміщенні на території України своїх інвестицій і в допомозі у розвитку нашої держави. З іншого боку, Китай надважливий для України і як економічний, і як політичний та геополітичний партнер.

Корея. Територія Корейського півострова завжди була стиковим регіоном в Східній Азії. Наприкінці 1-го тисячоліття до н.е. через півострів на Японський архіпелаг з глибин Азії мігрували племена, які в симбіозі з племенами, що прийшли туди ж з Океанії сформували японську націю. В

1-му тисячолітті через Корею в Японію йшли хвилі цивілізаційного впливу з Китаю, в середні віки монголи через півострів спробували вторгнутися на Японські острови. На початку 20 ст вже Японія використала Корею як плацдарм у війні проти Росії. В останні дні Другої світової війни на Корейському півострові пролягла лінія розмежування між територіями, окупованими арміями США та СРСР. Це і визначило риси формування геополітичної ситуації в цьому стиковому регіоні аж до наших днів.

В Північній Кореї лідером було поставлено керівника корейського спец загону НКВС, капітана Радянської армії – Кім Ір Сена, який став комуністичним вождем новоутвореної Корейської Народно-Демократичної республіки (по його смерті вождями держави стали його син і нині внук). На півдні керівниками Республіки Корея стали проамериканські ставленики. Кривава війна між двома корейськими державами на початку 50-х рр. (1950-1953рр.) була спричинена та підтримувана з одного боку Радянським Союзом і так званими «китайськими добровольцями», з іншого боку – об'єднаними силами ООН (головною мірою армією США), ні до чого не призвела. Зони впливу розділили півострів майже рівно по 38 паралелі. Корейський півострів залишився регіоном міліарного протистояння. Дивний вигляд має сучасний вид Корейського півострова з космосу в нічний час (див. *Карта динаміки освітленості Світу (з 1993 по 2003 рік включно)*, Джерело: сайт National Geographic. Червоним кольором позначено вогні, що знову з'явилися в цей період. З рожевого по сірий - незмінні в цей період вогні різної інтенсивності – від високої до низької. Світло і темно блакитним кольорами позначене світло, інтенсивність якого знижувалася. Синім кольором позначене світло, яке припинило своє існування – згасле світло.

Південь півострова залита вогнями, що свідчить про активне господарське і суспільне життя. Північ – в темряві. Так, що територія Республіки Корея виглядає скоріше як острів. І справді – лінія розмежування ось уже понад 60 років – глухий непроникний бар'єр.

КНДР – аграрно-промислова країна. Промисловість в Північній Кореї знаходиться в державній власності. Спосіб господарювання – соціалістичний. У країні діє система централізованого державного планування. Основні галузі промисловості: гірнична, машинобудівна, хімічна, чорна та кольорова металургія, харчова, текстильна. Сільське господарство недостатньо забезпечує країну в продовольстві. Левову частку своїх скромних ресурсів держава вкладає в розвиток військово-промислового комплексу. В результаті КНДР має свою ядерну зброю і ракети достатньо великих радіусів дії. Активна мілітаризація країни створює потенційну небезпеку миру в регіоні.

Зрушень у бік становлення демократії в державі ще не спостерігається. Зі смертю вождя КНДР Кім Чен Іра та становленням нового голови Кім Чен Іна (сина Кім Чен Іра) світова спільнота очікувала руху у бік перетворення Північної та Південної Кореї в одну державу.

Проте, скоріш за все, таких кроків в найближчому майбутньому ми не побачимо.

Південна Корея. Після Другої світової війни сприятливих умов для розвитку економіки в Південній Кореї було мало. До них можна було віднести хіба що надлишок робочої сили (але невисокої кваліфікації) і відкриття доступу до світових ринків, насамперед американського. Природні ресурси більш ніж скромні, не було ніяких капіталів, внутрішній ринок вузький, технологічного доробку не було.

Необхідність виходу на світові ринки вимагала мобілізації всіх ресурсів і великих масштабів виробництва. Тому держава зробила ставку на великі багатопрофільні корпорації – чеболі (корейський варіант «дзайбацу»). Це стало першим фактором корейського «економічного дива». Другий фактор конкурентоздатності – вражаюча працьовитість людей, що доходить до самовідданості.

Завдання залучення південнокорейської економіки у світове господарство було не з простих. Звикла до ізоляціонізму і опору на власні сили Корея, яка останні століття була об'єктом, а не суб'єктом геополітики була не готова до «відкриття» світу. Конфуціанська ідеологія понад усе ставила традиціоналізм, слідування існуючим зразкам. І, тим не менш, еліті країни вдалося спрямувати корейський менталітет народу у конструктивне русло, мобілізувати здорові риси націоналізму.

Протягом багатьох десятиліть у Республіці Корея панувала монополія зовнішньоекономічної діяльності. Для стимулювання експортного виробництва уряд здійснював ряд заходів щодо лібералізації імпорту (для підтримки експортного виробництва): зниження податків або звільнення від них підприємства і фірми, які здійснюють експортне виробництво, надання кредитів експортуючим фірмам на пільгових умовах, створення економічних зон, спеціалізованих на експорті.

Не менш жорстко держава в Південній Кореї контролює іноземний капітал. Держава прагне залучити не будь-які іноземні інвестиції, а тільки ті, які вписуються в загальну стратегію її розвитку. Тому не менше 2/3 іноземних капіталовкладень концентруються в таких пріоритетних галузях, як хімія, машинобудування і електроніка. Крім того, починаючи з 80-х років, економічна політика Південної Кореї була спрямована на залучення з-за кордону сучасних технологій.

*Висновки.* У Східній Азії, де проживають народи шести різних цивілізацій, посилюється гонка озброєнь і продовжуються територіальні суперечки. «Малі Китаї» – Тайвань і Сінгапур, а також зарубіжні китайські спільноти з Південно-Східної Азії все більше орієнтуються на «материк», співпрацюють з ним і залежать від нього. Дві Кореї нерішуче, але рухаються до об'єднання. Чи будуть політичні та економічні союзи завжди співпадати з культурними та цивілізаційними? Звичайно ж ні. Міркування балансу сил будуть час від часу приводити до міжцивілізаційних альянсів.

Значні регіональні організації Східної Азії можуть виникнути тільки в тому випадку, якщо виникне істотна східно-азіатська культурна спільність, яка зможе підтримати їх. Країни Східної Азії безсумнівно мають багато спільних рис, які відрізняють їх від Заходу. Ці спільності забезпечують основу для співпраці і стимулюють створення на їх базі Східноазіатської Економічної Ради. До неї входитимуть країни АСЕАН, М'янма, Тайвань, Гонконг, Південна Корея і, найголовніше, Китай і Японія. Рада буде заснована на спільній культурі. Про Раду слід думати не просто як про географічне об'єднання, тому що вона знаходиться в Східній Азії, але і як культурне об'єднання. Метою Ради, на думку науковців, є посилення регіональної торгівлі серед країн, що мають спільні коріння в Азії. Однак успіх Східноазіатської Економічної Ради у великій мірі залежить від участі в ньому Японії та Китаю. Якщо Японія вступить в Раду, то вона буде в ньому домінувати, що, швидше за все, викличе страх і невпевненість інших членів організації, а також сильне неприйняття з боку Китаю. Зараз серед науковців існують думки про те, що Японія та Китай створять «новий блок» на протигагу Європейському Союзу та НАФТА. А якщо врахувати можливість об'єднання КНДР та Республіки Корея з подальшим входженням єдиної Кореї до цього «нового блоку», можна буде очікувати переорієнтації світової геополітичної системи та перенесення впливу із Заходу на Схід. Тому для України буде важливим кроком та гарною перспективою посилення співробітництва з країнами регіону Східна Азія.

Список використаних джерел:

1. С. Хантінгтон. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
2. Яценко Б.П., Стафіичук В.І., Брайчевський Ю.С. та ін.. Політична географія і геополітика: Навч. Посібник. К.: Либідь, 2007. – 255 с.
3. Beeson M. *Regionalism and Globalization in East Asia*, Palgrave MacMillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2007.
4. Kenneth B. Pyle, *Japan Rising: The Resurgence of Japanese Power and Purpose*. PublicAffairs, 2008. – 448 p.
5. Джеральд М. Майєр. Основні проблеми економіки розвитку. *Leading Issues in Economic Development*. /Джеральд М. Майєр, Джеймс Е. Паух, Філіпенко А.С. – 7-ме вид. – К.: Либідь, 2003. – 688 с. – ISBN 966-06-0282-0.
6. Світове господарство: тенденції розвитку структури на межі тисячоліть // Український географічний журнал. – 2000. - №1. – С. 16 – 21.
7. Л.М.Ткачук, Б.П.Яценко, Нова зовнішньополітична стратегія Японії і нова геоекономічна ситуація в Південній Євразії. *Східний Світ/Науковий журнал*. – К.:Інститут сходознавства ім. А.Кримського НАНУ, 2007.- №3.
8. Claude Meyer. *China or Japan: Which Will Lead Asia?*, New York: Columbia University Press, 2011.
9. Matsutani Akihiko. *Shrinking Population Economics. Lessons from Japan*. – 2005. – Tokio, Japan: LTCB International Library Trust/International House of Japan.
10. Gluck, Carol. *Japan's Modern Myths*. Princeton University Press, 1987.
11. Крижанівський В.П., Дорошко М.С., Головченко В.І., *Країнознавство*. – К.: Знання, 2012. - 440 с.
12. Андрущенко С.В. *Україна в сучасному геополітичному середовищі*. К., 2005.

References

1. S. Khantinhon. *Stolknovenye tsyvylyzatsyi*. M.: ООО «Yzdatelstvo AST», 2003. – 603 s.
2. Iatsenko B.P., Stafiiichuk V.I., Braichevskiy Iu.S. ta in.. *Politychna heohrafiia i heopolityka: Navch. Posibnyk*. K.: Lybid, 2007. – 255 s.



3. Beeson M. *Regionalism and Globalization in East Asia*, Palgrave MacMillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, 2007.
4. Kenneth B. Pyle, *Japan Rising: The Resurgence of Japanese Power and Purpose*. PublicAffairs, 2008. – 448 r.
5. . Dzherald M. Maiier. *Osnovni problemy ekonomiky rozvytku. Leading Issues in Economic Development*. /Dzherald M. Maiier, Dzheims E. Raukh, Filipenko A.S. – 7-me vyd. – K.: Lybid, 2003. – 688 s. – ISBN 966-06-0282-0.
6. *Svitove hospodarstvo: tendentsii rozvytku struktury na mezhi tysiacholit // Ukrainyskyi heohrafichnyi zhurnal*. – 2000. - №1. – S. 16 – 21.
7. L.M.Tkachuk, B.P.Yatsenko, *Nova zovnishnopolitychna stratehiia Yaponii i nova heoekonomichna sytuatsiia v Pivdennii Yevrazii. Skhidnyi Svit/Naukovyi zhurnal*. – K.:Instytut skhodoznavstva im. A.Krymskoho NANU, 2007.- №3.
8. Claude Meyer. *China or Japan: Which Will Lead Asia?*, New York: Columbia University Press, 2011.
9. Matsutani Akihiko. *Shrinking Population Economics. Lessons from Japan*. – 2005. – Tokio, Japan: LTCB International Library Trust/International House of Japan.
10. Gluck, Carol. *Japan's Modern Myths*. Princeton University Press, 1987.
11. Kryzhanivskiy V.P., Doroshko M.S., Holovchenko V.I., *Krainoznavstvo*. – K.: Znannia, 2012. - 440 s.
12. Andrushchenko S.V. *Ukraina v suchasnomu heopolitychnomu seredovyschi*. K., 2005.